

О. ШПЕНГЛЕР ЯК ФУТУРОЛОГ

Вдовичин І. Я.

*доктор політичних наук, професор, завідувач теорії держави і права
Львівського-торгівельного економічного університету*

Вже першими рядками свого твору О. Шпенглер чітко окреслює мету свого інтелектуального задуму: «У цій книзі вперше робиться спроба перевизначити історію. Йдеться про те, щоб прослідкувати долю культури, власне, єдиної культури, яка тепер на цій планеті перебуває в процесі завершення, західноєвропейсько-американської культури у її ще не завершених стадіях» [4, с. 128]. Спираючись на обрану циклічну концепцію піднесення і занепаду культур, мислитель пророкує завершення європейської цивілізації, яке, на його думку, припадає на 2000–2200 рр. Зокрема, він пише: «Піднесення цезаризму. Перемога політики сили над грошима. Зростаючий примітивний характер політичних форм. Внутрішній розпад націй та перетворення їх у безформне населення. З'єднання останнього в імперію, що поступово набуває деспотичного характеру» [4, с. 200].

Перед нами достатньо правдоподібний прогноз, втілення якого ми можемо спостерігати. Водночас О. Шпенглер одним із центральних методологічних інструментів своєї праці робить постановку узагальнень, базованих на формальному зовнішньому збігу. Якщо дотримуватись такого підходу, постає питання – наскільки слушно є обстоювана мислителем ідея чіткої класифікації історії людських цивілізацій в період достатньо жорстокого їх буття. Сумнівно, що в Індії чи Китаї погодяться з твердженнями про смерть своїх культур, та що сучасні Індія та Китай не мають відношення до попереднього кілька тисячолітнього культурно-цивілізаційного спадку. І наведуть достатньо переконливі аргументи. Також доволі дискусійною є думка про не європейськість Стародавньої Греції. Реформа Солона 594 р. до н.е. стала чи не першим прикладом європейської політичної культури. В ній вирішення політичних конфліктів відбувається шляхом пошуку певного компромісу (гра з ненульовою ставкою). Ще більш важливим є питання про саму природу європейської культурної традиції, що радикально відрізняється від усіх попередніх, базованих на рентному характері відносин (примусовому стягненні владою данини), і стимулює самодіяльність людини, результати якої перш за все належать її творцеві. Це стимулює стрімкі новації, наслідки яких є складно прогнозовані. Людині властиво спиратися на відоме, але в соціальній площині, де те, чого ми не знаємо, є часто важливішим, що нерідко сіє сум'яття в людських думках. Частково це визнає і О. Шпенглер: «Ми, люди західноєвропейської культури, з нашим історичним чуттям є винятком, а не правилом. «Всесвітня історія – це наша картина світу, а не картина людства» [4, с. 143]. Слушно застерігаючи перенесення аналогій з європейської інтелектуальної, політичної та економічної традиції на інші культури, О. Шпенглер писав: «Але немає більш хиткого методу тлумачення світової історії, ніж коли дають волю власному політичному, релігійному чи соціальному переконанню <...> і за необхідністю застосовують до тисячоліть як абсолютний масштаб панування розуму, гуманності, щастя більшості, господарську еволюцію, просвіту, свободу народів, підкорення природи, мир у всьому світі і тому подібну всячину» [4, с. 149–150]. І водночас приписує перспективам європейській цивілізації критиковані ним підходи за аналогією.

На наш погляд, більш слушною є думка Ф.А. Гаєка, який застерігав, що ми повинні визнати, що поступ і навіть збереження цивілізації залежать від максимального вияву випадковостей. Ці випадковості трапляються за комбінації знання і здібностей, майстерності

і звичок, яких набуває окрема людина, також тоді, коли людська компетенція стикається зі специфічними обставинами, до яких вона вже готова. «Таке наше велике вимушене незнання означає, що нам варто розглянути дві категорії: імовірність і випадковість» [1, с. 37]. Такий підхід стосується і природничих наук, та їх значення для гуманітарних, суспільствознавчих дисциплін ще вагомніше, бо було доведено, що і природа не підкоряється абсолютно певним законам і теоріям, не кажучи вже про людину, наділену свободою волі. Можливість для варіантного ходу подій закладена у фізичній природі світу. «Ми більше не можемо говорити про причинність в кожному окремому експерименті. Є сенс говорити лише про статистичну причинність. З такою ситуацією ми зіткнулися досить давно – з виникненням квантової механіки, – але з особливою гостротою вона відчувається останнім часом, коли випадковість та ймовірність стали відігравати суттєву роль навіть у класичній динаміці й хімії» [3, с. 384–385].

Усвідомлення ідеї не жорстко детермінованого світу, в якому причинно-наслідкові зв'язки мають не прямолінійний характер, Шпенглер застерігає від сподівань витворити досконале суспільство відповідно до інтелектуального проекту і захищає еволюційний варіант поступу, коли зміни є втіленням людського пошуку, спроб, помилок, успіхів і знову пошуку. Якщо представники абстрактної раціоналістичної традиції вважають, що людина за своїм походженням наділена інтелектуальними і моральними ознаками, які дали їй можливість свідомо творити цивілізацію, то еволюціоністи переконують, що цивілізація була продуктом акумульованих, важких зусиль, наслідком випробувань і помилок; що вона – сума досвіду, який частково передавався від покоління до покоління як очевидні знання. Щодо цього О. Шпенглер писав: «Ось чого бракує західному мислителю і чого якраз йому то і не повинно бракувати: прозріння в історично відносний характер власних висновків, які і самі є висловленням одного-єдиного і тільки цього одного існування; знання необхідних меж їх значущості; переконання, що його «сталі істини» та «вічні досягнення» істинні тільки для нього та вічні в його аспекті світу і що його обов'язок – шукати за ними істину, з такою ж впевненістю висловлені людиною іншої культури» [4, с. 153]. Та загальний сенс своєї праці звів до детерміністичної інтерпретації історичних процесів, тим самим залишившись в межах впливової у європейській суспільствознавчій думці утопічної парадигми, встановлення «невідворотних законів історичного розвитку». Тоді як панівним став прагматичний підхід, покликаний враховувати дійсність і відповідно до неї змінювати інститути, норми, технології для розширення можливостей окремого індивіда на самодіяльність, що і визначило одну із специфічних рис європейської цивілізації.

Загалом в європейській (західній) політичній думці виявили себе два основних, відмінних підходи до шляхів впливу на формування культури, економіки, державно-правових інститутів та самої людини. Перший напрям, орієнтований на детерміністичне тлумачення процесів, зокрема на гіперболізацію припущення про індивідуальну пристрасть людини до раціональної дії, її розуму та вроджених чеснот. Своєю чергою еволюційна теорія, навпаки, показувала, як інституційні заходи спонукають людину використовувати свій розум для найкращої мети і як інституції створювалися для того, щоб погані люди зробили якнайменшу шкоду. Ф. Гаєк доходить висновку: «Ми не надто перебільшимо, сказавши, що на переконання цих британських філософів, людина за своєю природою є лінива і недбайлива, непередбачлива і марнотратна і що тільки обставини змогли примусити її поводитись економно, аби вона навчилася старанно впорядковувати засоби для своїх цілей» [1, с. 67]. Тобто є очевидним, що без певного примусу людське суспільство в історично реально передбачуваній перспективі обійтись не зможе. Завдання полягає у пошуку міри, яка дозволить людині захистити свою свободу

від впадання у крайнощі, що сходяться – анархізм і тоталітаризм. Складність соціального життя та індивідуальної поведінки людини обумовлює неможливість раз і назавжди визначити оптимальні політичні та правові інструменти, їх постійно слід винаходити наново, відповідно до економічних, соціальних, технологічних і культурних змін <...> Це обумовлює особливу вагу культурної традиції як гаранта свободи, у протистоянні з постійними загрозами. Культура є сутнісним елементом, що визначає зміст і якість діяльності політико-правових інститутів, без яких неможливо обійтись. Культура – це «штучна» природа людства, яка забезпечує його відокремленість від природи і водночас органічний зв'язок з нею, з усім Всесвітом».

Критикуючи детерміністську інтерпретацію результатів наукового пошуку, відомий методолог науки К. Поппер зауважив: «Марксові «невмолимим законам» природи та історичного розвитку ясно вказують на вплив інтелектуальної атмосфери, створеної Лапласом та французькими матеріалістами. Віра в те, що терміни «науковий» і «детерміністський» – синоніми, або, принаймні, вони тісно пов'язані між собою, є однією з тогочасних марновірностей, яку ми не можемо подолати і досі» [2, т. 2, с. 95]. Тобто з ідеєю абсолютизації могутності розуму, його здатності слушно інтерпретувати причинно-наслідкові зв'язки слід бути обережним, особливо в процесі формування концептів радикального вдосконалення соціальних норм, культурних стандартів, системи управління та господарювання. Інакше неминучим є створення такої утопії, наслідки якої, враховуючи сучасний технологічний поступ, будуть малопередбачуваними та перевершать драматичні прогнози О. Шпенглера. Для уникнення достатньо вірогідного, песимістичного щодо європейської цивілізації, прогнозу О. Шпенглера слід виходити з таких засад: «Нас створила природа, і створюючи, наділила владою змінювати світ, передбачати і планувати майбутнє. Ухвалювати далекосяжні рішення, за які ми несемо моральну відповідальність. Саме відповідальність, бо рішення потрапляють у світ природи тільки з нами» [2, т. 1, с. 77]. Перед нами відповідь на причини потенційного приречення європейської цивілізації – занепад налаштованості на конструктивну діяльність. Зростає небезпечне поєднання патерналістських настроїв частини населення з агресивно-руйнівним активізмом іншої частини. Чи то слушність, чи то помилковість передбачень О. Шпенглера визначиться не рівнем його аналітичних пророкувань, а нашою спроможністю відповідально приймати рішення у несприятливих умовах безперервних криз, зберігати розважливість серед панічних криків.

Список використаної літератури

1. Гаск Ф. А. Конституція свободи / Пер. з англ. Мирослави Олійник та Андрія Королишина. Львів: Літопис, 2002. 556 с.
2. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Т. 1. / Перекл. з англ. О. Коваленка / Карл Поппер. К.: Основи, 1994. 444 с.; Т. 2. К.: Основи, 1994. 494 с.
3. Пригожин И., Стингер И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / Пер. с англ. Ю.А. Данилова. М.: Прогрессе, 1986. 431 с.
4. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гелштальт и действительность. / Пер. с нем., вст ст. и примеч. К.А. Свасьяна. М.: Мысль, 1998. 663 с.